

Läsnäolo hoivan arjessa

Liina Sointu: YTM, tutkija, Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö, Tampereen yliopisto
liina.sointu@uta.fi

Janus vol. 19 (2) 2011, 158–173

Janus

Tiivistelmä

Artikkelin tavoitteena on ymmärtää läsnäolon merkitystä puolisoaan kotona hoivaavien arjessa. Läsnäolo on keskeinen hoivan ulottuvuus, mutta konkreettisen hoivatyön rinnalla se jää helposti tunnistamatta. Läsnäololla viitataan yhtäältä fyysiseen läheisyyteen hoivaa tarvitsevan puolison kanssa ja toisaalta aistien ja ajatusten suuntautumiseen kohti hoivaa tarvitsevaa ja hänen kanssaan jaettua todellisuutta. Artikkelissa kysytään, millaisia ulottuvuuksia läsnäololla on ja miten se koetaan hoivan arjessa. Aineistona on yhdeksän puolisoaan hoivaavan naisen haastattelua. Analyysimenetelmä on läsnäoloa käsittelevän puheen temaattinen erittely ja metaforisten ilmaisujen tulkitseminen. Analyysin perusteella läsnäolon ulottuvuuksia ovat huolehtiminen, valveilla- ja varuillanolo sekä näiden synnyttämä oman tilan kaipuu. Näitä ulottuvuuksia tulkitaan kiinnittäen huomiota käytettyihin metaforisiin ilmaisiin. Johtopäätöksenä esitetään, että sosiaalipoliittisilla käytännöillä, kuten hoivapalveluilla, voidaan säädellä läsnäolon intensiivisyyttä omaishoivan arjessa.

”Aamusta iltaan on kiinni. Ja yötkin joskus”.¹ Näin kertoi 73-vuotias puolisoaan kotona hoivaava nainen, jota haastateltiin osana vanhojen ihmisten hoivaa käsittelevää tutkimushanketta.² Toiset haastateltavat puolestaan saattoivat sanoa, että heidän täytyisi päästä *irrottautumaan* tai että he toisinaan *karkaavat* kotoa. Haastatelluja lukiessani jäin pohtimaan, mistä näissä *kiinni* olemiseen viittaavissa metaforisissa ilmaisuissa oikeastaan on kysymys. Tuntui, että niissä tiivistyi jotain olennaista hoivan arjesta, etenkin kun ilmaisut ovat tuttuja myös muista omaishoivaa käsittelevistä tutkimuksista. Esimerkiksi Irmeli Hännikäisen (1998, 177) tutkimuksessa ikääntyneen sotainvalidin vaimo kuvasi miehensä hoivan yhteydessä olleensa *niin kiinni*. Marja Saarenheimon (2005a, 31) tutkimuksessa puolestaan omaishoitaja kertoi olevansa *kuin koira lieassa*. Seurailen aineiston sekä aiempien tutkimusten (Hännikäinen 1998, 177; Utriainen 1999; Tedre 2004; Mikkola 2009, 96, 130–133) antamia vihtejä päädyin ymmärtämään *kiinni* olemiseen

viittaavat ilmaisut osana laajempaa hoivan arkea määrittävää ilmiötä, nimittäin läsnäoloa.

Tutkin läsnäoloa puolisoaan kotona hoivaavien vanhojen ihmisten kokemana omaishoivatilan-teessa, jossa hoivan osapuolet asuvat yhdessä ja jossa tarve läsnäololle on tihentynyt. Tihentyneellä läsnäolon tarpeella viitataan hoivaan liittyvään välttämättömään fyysiseen läheisyyteen. Keskittyen tähän läsnäolon tihentymään kysyn, miten hoivaaja kokee läsnäolon ja millaisia ulottuvuuksia läsnäololla on hoivan arjessa. Etsin vastausta kysymykseen analysoimalla yhdeksää puolisoaan kotona hoivaavan naisen haastattelua. Pyrin tuomaan näkyviin ja ymmärtämään omaishoivan arkea siihen olennaisesti kuuluvan läsnäolon osalta.

Omaishoivan arjen ja läsnäolon kokemusten ymmärtäminen on sosiaalipoliittisesti tärkeää, sillä omaiset ovat keskeisin vanhoille ihmisille hoivaa antava ryhmä. Omaishoivalla viitataan täs-

sä epäviralliseen läheisten ihmisten väliseen hoivaan ja apuun (Zechner 2010, 13). Omaishoiva on yhteiskunnallisesti merkittävä hyvinvoinnin tuottamisen muoto. Näin on siitäkkin huolimatta, että vastuu hoivasta ei ole täysin perheiden yksityisasiasia etenkin Pohjoismaissa. (Anttonen & Sipilä 2000, 104–105; Sipilä 2003, 26–27.)

Omaisten antaman hoivan merkityksen voi arvailla lisääntyvän nykyisessä yhteiskunnallisessa tilanteessa, jossa vanhushoivapolitiikan tavoitteena on vanhojen ihmisten kotona asuminen mahdollisimman pitkään (Vilkkö 2010, 218). Vaikka palvelujärjestelmää yhtäältä pyritään ohjaamaan kotona asumista tukeväksi, on kuitenkin esimerkiksi kotihoitoa viime vuosina karsittu ja kohdennettu aiempaa pienemmälle osuudelle vanhusväestöstä. (Stakes 2007, 39; STM 2008; Anttonen 2009, 74–75, 79, 95.) Näin syntyvä hoivavaje kutsuu omaisia hoivaamaan. Samalla heitä myös motivoidaan siihen hoivapolitiisin toimin, esimerkiksi kehittämällä omaishoidon tukea. Vaikka omaishoidon tuki tukee omaisen tekemää hoivatyötä, niin osin tukea myös kehitetään paikkaamaan kotipalvelun karsimisesta aiheutuvaa hoivavajetta (ks. Anttonen 2009, 79). Vastaava kotia ensisijaisena vanhan ihmisen hoivan paikkana painottava kehitys on nähtävissä myös muualla Euroopassa (Wiles 2005, 81; Milligan 2009, 61, 76; Vilkkö 2010, 214).

Kotona siis annetaan ja saadaan paljon hoivaa. Kuitenkaan tutkimukseen perustuvaa tietoa siitä, mitä hoiva merkitsee kotona asuvien vanhojen ihmisten arjessa, ei vielä ole riittävästi. Kotona vanhenemisesta tulisi tutkia niin asumisen kuin hoivan näkökulmasta (Twigg 2000, 1–3; Wiles 2005, 97; Heiskanen & Tedre 2008, 102; Milligan 2009, 75–76; Vilkkö 2010, 215). Tutkijat ovat puhuneet sellaisen tutkimuksellisen lähestymistavan puolesta, joka huomioi vanhan ihmisen arjen kokonaisuutena, jossa asuminen, arki ja hoiva kietoutuvat toisiinsa (Vilkkö 2000, 224; Saarenheimo & Pietilä 2003, 146–147; Mikkola 2009, 23–24).

Tässä tutkimuksessa nostan esiin yhden keskeisen ryhmän, nimittäin puolisoaan kotona hoivaavat jo itsekin eläkeikäiset naiset. Heitä vanhushoivapolitiikka koskettaa paitsi omaishoivaajina myös itse vanhoina ihmisinä. Sosiaalipoliittisen tutkimuksen yhtenä keskeisenä tehtävänä on tuoda esiin vaikeissa elämäntilanteissa elävien ihmisten kokemuksia ja tuottaa tietoa, johon tukeutuen voidaan kehittää hyvinvointia tukevia sosiaalipoliittisia etuuksia (Granfelt 1998, 18–19; Jokinen ym. 2004, 15). Tavoitteenani on tehdä näkyväksi vanhojen ihmisten ja erityisesti naisten, jotka edelleen kantavat päävastuun hoivasta, arkea. Omaishoivan tarkoituksenmukainen sosiaalipoliittinen tukeminen edellyttää kokonaisvaltaista ymmärrystä hoivaajien elämäntilanteesta. Läsnaolon tarkastelu avaa omaishoivan arkeen kokonaisvaltaisen, asumisen ja hoivan yhdistävän näkökulman.

Artikkeli etenee siten, että määrittelen ensin läsnaolon käsitteen ja tutkimuksen teoreettiset lähtökohdat. Seuraavaksi esittelen tutkimuksen aineiston ja analyysimenetelmän. Tämän jälkeen käsitteelen läsnaolon keskeisimmät ulottuvuudet ja kokemukset, jotka ovat huolehtiminen, valvella- ja varuillaanolo sekä niiden tuottama oman tilan kaipuu. Täydennän temaattista analyysia lähilukemalla ja tulkitsemalla haastateltavien käyttämiä metaforisia ilmaisuja. Lopuksi pohdin läsnaolon kokemusten asettamia haasteita sosiaalipolitiikalle.

Lähtökohtia läsnaolon käsitteellistämiseksi

”Olla läsnä” merkitsee esimerkiksi saapuvilla oloa, paikalla oloa ja mukanaoloa vastakohtana poissaololle (Nyky-suomen sanakirja 2002, 318). Hoivan tarve ja siihen vastaaminen asettavat kuitenkin erityisen kontekstinsa läsnaololle. Terhi Utriainen (1999) on käsitteellistänyt läsnaoloa kuolevaa ihmistä hoitavien näkökulmasta. Läsnaolo merkitsi hoitajille sekä konkreettista

paikalla ja saatavilla oloa että henkistä kosketusta kuolevaan ihmiseen (Utriainen 1999, 75).

Utriaisien määritelmää mukaillen voi sanoa, että hoivaa antavan näkökulmasta läsnäololla on kaksi toisiinsa läheisesti liittyvää perusulottuvuutta. Konkreettisimmillaan läsnäolo on fyysistä läheisyyttä ja samassa tilassa olemista hoivaa tarvitsevan kanssa. Abstraktimmin ymmärrettynä läsnäolo on suuntautumista kohti hoivaa tarvitsevaa ja hänen kanssaan jaettua todellisuutta. (Utriainen 1999, 75; ks. myös Hännikäinen 1998, 173.) Suuntautuminen on läsnäoloa, joka irtautuu fyysisestä läheisyydestä ja on ajatus-ten, tunteiden, aistien ja toiminnan keskittyneisyyttä kohti hoivan tarvitsijaa. Suuntautuminen ilmentää läsnäoloa ruumiillisena asettumisena kohti hoivaa tarvitsevaa puolisoa. Tällöin hoivaa antavan keho asettuu olemaan ja toimimaan suhteessa toiseen, esimerkiksi liikkeen ja aistein. Läsnäolo on siten ruumiillista, vaikka se ei aina olekaan fyysistä läheisyyttä. Näin läsnäolo ylittää konkreettiset aikaan ja tilaan liittyvät rajoitteet. Käytännössä konkreettinen lähellä olo ja suuntautuminen limittyvät usein toisiinsa. (Utriainen 1999, 49, 75, 107, 224; Noddings 2003, 19; Tedre 2004, 52.)

Hoivassa läsnäololla on erityinen merkitys. Hoivaaminen on kokonaisvaltaista toisen ihmisen fyysisistä, sosiaalisista ja psyykkisistä perustarpeista huolehtimista silloin, kun hoivan tarvitsija ei riittävällä tavalla kykene huolehtimaan itsestään (Tedre 2001, 181; Sipilä 2003, 23). Hoivaamiseen sisältyy monenlaista toimintaa konkreettisesta hoivatyöstä aina psyykkiseen tukemiseen. Avun tarpeiden ennakointi ja huomioiminen ovat keskeinen osa hoivaa, sillä hoivaaminen edellyttää hoivaajan tietoisuutta kulloisestakin avuntarpeesta. Hoiva on siten toimintaa, jossa osallistujat huomioivat ja tulkitsevat hoivatarpeita ja toimivat vastatakseen niihin. (Tronto 1993, 104–105; Sevenhuijsen 1998, 22, 82–83; Noddings 2003, 30.) Hoivatarpeiden huomioiminen ja konkreettinen hoivatyö edellyttävät,

että hoivaa antava ja hoivaa tarvitseva ovat toisiaan lähellä (Tarlow 1996, 61–63; Tedre 2004, 52). Läsnäolon voi ajatella olevan paitsi hoivan edellytys myös hoivan keino ja osa hoivaajan ammattitaitoa. Siten läsnäolo voi samastua hyvään hoivaan: hyvä hoivaaja on läsnä hoivaa tarvitsevalle. (Tarlow 1996; Utriainen 1999, 74.)

Läsnäolon ymmärtämisessä keskeisiä ovat sellaiset hoivateoriat, jotka korostavat ihmisten keskinäisiä suhteita ja keskinäisriippuvuutta elämän perusehtona. Etenkin hoivaetiikassa hoivaa on teoretisoitu suhteena, johon olennaisesti kuuluu hoivaa antavan vastuu ja sitoutuminen hoivaa tarvitsevan hyvinvoinnista huolehtimiseen sekä vastaanottavaisuus ja avoimuus toisen tarpeille (Tronto 1993, 127–137; Noddings 2003, 19, 30–36). Hoiva ymmärretään sekä käytännöiksi että mielenlaaduksi tai taipumukseksi, jossa hoivaaja suuntautuu toista kohti sitoutuen tämän hyvinvoinnin edistämiseen (Tronto 1993, 102–108; Noddings 2003, 19, 23–24).

Hoivaetiikan piirissä muodostettu käsitys hoivasta suhteena on hyödyllinen tarkasteltaessa omaishoivan arkea läsnäolon näkökulmasta. Käsitys mahdollistaa läsnäolon määrittelyn hoivaan olennaisesti kuuluvana piirteenä. Hoivaetiikka on kuitenkin varsin abstraktia ja filosofista keskustelua. Lisäksi sen piirissä hoiva sekä siihen liittyvä empatia, intuitio, myötätunto ja sitoutuminen käsitetään arvoina ja ihanteina sekä toivottuina asiantiloina (Sevenhuijsen 1998, 61). Omaishoivan arkisten kokemusten yhteydessä läsnäoloa ei voi lähtökohtaisesti pitää arvona tai ihanteena, vaan pikemmin arjesta kumpuavana käytännön olosuhteena. Hoivan arjen ymmärtämiseksi tarvitaankin siis myös näkökulmia, jotka mahdollistavat läsnäolon käsitteellistämisen ruumiillisina kokemuksina ja konkreettisena toimintana.

Rakennusaineiksia tähän tarjoaa sosiaalipoliittinen ja feministinen hoivatutkimus, erityisesti hoivaa ja vanhuutta ruumiillisuuden kautta kä-

sitteellistävät tutkimukset (Tedre 1999; 2004; Twigg 2000). Nämä perinteet ovat tuoneet esille hoivaa yhteiskunnallisesti näkymättömänä palkattomana tai matalapalkkaisena naisten työnä (Finch & Groves 1983; Tedre 1999; Twigg 2000; Anttonen & Zechner 2009). Hoivan ruumiillisuudesta paljon kirjoittanut Silva Tedre (2004, 45) määrittelee hoivaa suhteena, jossa toisensa kohtaavat ruumiilliset toimijat konkreettisissa tilanteissa. Näihin kohtaamisiin sisältyy molemminpuolista haurautta ja välttämättömien tarpeiden käsittelemistä. Tedre (2004, 51–54) kirjoittaa hoivasta ruumiillisena läsnäolon maailmana, jossa hoivan toteutuminen edellyttää osapuolten yhtäaikaista paikallaoloa ja konkreettista toimintaa. Paikallaolon välttämättömyyttä ja sen seurauksia onkin tuotu esiin lukuisissa omaishoivaa käsittelevissä empiirisissä tutkimuksissa. Esiin on tuotu esimerkiksi vaikeuksia poistua kotoa sekä jatkuvaa ja molemminpuolista hoivaan liittyvää tarkkailua, joka rajoittaa paitsi hoivan antajan myös hoivan saajan elämää (Graham 1983, 26; Albert 1990, 26; Gothóni 1991, 45–50; Twigg & Atkin 1994, 37–40; Kirsi 2004, 75; Saarenheimo 2005a, 31–32; Mikkola 2009, 194; Arber & Venn 2010).

Aiemmat tutkimukset ovatkin osoittaneet läsnäolon keskeisyyden hoivassa sekä tuoneet esille sen seurauksia omaishoivatilanteessa. Ne eivät kuitenkaan ole ottaneet läsnäoloa eksplisiittisesti tutkimuskohteekseen. Täydennän olemassa olevaa tutkimusta käsitteellistämällä ja tekemällä näkyväksi läsnäoloa, sen ulottuvuuksia ja kokemuksia omaishoivan arjessa.

Tutkimuksen toteutus

Tutkin³ läsnäoloa puolisoaan hoivaavien naisten kokemana, kun omaishoiva on vaativaa mutta myös sosiaalipoliittisesti tuettua. Tutkimuksen aineisto koostuu yhdeksän puolisoaan hoivaavan naisen haastattelusta. Iältään haastateltavat olivat 61–79-vuotiaita. Hoivaaminen oli useimmiten alkanut kolmesta viiteen vuotta ennen

haastattelua. Aineistossa painottuikin vaativaan hoivaan liittyvä läsnäolo. Vaativaksi hoivan teki tarvittavan hoivan kokonaisvaltaisuus. Suurin osa puolisoista tarvitsi hoivaa päivittäin ja lähes kaikilla oli muistivaikeuksia sekä vaikeuksia liikumisessa ja muissa arjen kannalta välttämättömissä toimissa.

Haastateltavien antama hoiva oli sosiaalipoliittisesti tuettua, vaikka varsinaista omaishoidon tukea saikin vain kaksi haastateltavaa. Useampi haastateltava täytti tuen saamisen kriteerit, mutta jäivät tuen ulkopuolelle, sillä omaishoidon tuen määrärahat olivat kunnassa loppuneet. Omaishoidontuen järjestäminen on kuntien lakisäätöinen velvollisuus kuitenkin niin, että kunnat voivat itse määritellä tukeen vuosittain käytettävän rahamäärän. Tukeen voi kuulua rahallinen etuus sekä palvelu. Omaishoidon tukea saavilla on lakisäätöinen oikeus vähintään kolmeen vapaapäivään kuukaudessa, minä aikana kunnalla on velvollisuus järjestää korvaava hoito. (Laki omaishoidon tuesta 937/2005; Kalliomaa-Puha 2007.) Vaikka suurin osa haastateltavista ei saanut omaishoidon tukea, oli monella käytettävissään kunnalta saatuja palveluseteleitä, jotka oli tarkoitettu siivouspalvelujen ja muiden kotona asumista tukevien palvelujen ostamiseen. Intervallihoido oli tutkimukseen osallistuneille tärkeä palvelu. Intervallihoido on hoivaajan jakamista tukeva palvelu, jonka aikana hoivaa tarvitseva puoliso asuu kodin ulkopuolella (STM 2010). Kahden haastateltavan puoliso oli säännöllisesti puolet kuukaudesta intervallihoidossa ja lähes kaikkien haastateltavien puoliset olivat olleet epäsäännöllisesti kunnan rahoittamassa intervallihoidossa.

Kaikki yhdeksän haastattelua tehtiin haastateltavien kotona. Haastatteluissa pyrittiin antamaan mahdollisimman paljon tilaa haastateltavan vapaalle kerronnalle (ks. Hyvärinen & Löyttyniemi 2005). Samalla kuitenkin varmistettiin temaattisen haastattelurungon avulla, että tietyt teemat tulivat käsiteltyä. Haastatteluaineistoa oli aluksi

yhteensä 431 sivua. Valitsin aineistosta analysoitavaksi kohdat, jotka käsittelevät läsnäoloa. Nämä kohdat ovat samalla tutkimuksen analyysiyksikkö. Aineiston rajaaminen oli monivaiheinen prosessi, jota ohjasi läsnäolon ymmärtäminen yhtäällä konkreettisena lähellä olona ja toisaalta mielen, toiminnan ja aistien suuntautumisenä kohti hoivaa tarvitsevaa. Otin mukaan myös sen välittömän haastattelukontekstin, jossa läsnäolosta oli puhetta. Läsnäolosta kertovaa aineistoa kertyi näin yhteensä 87 sivua.

Tutkimuskysymykseni on, millaisia ulottuvuuksia läsnäololla on hoivan arjessa ja miten hoivaa antavat puoliset läsnäolon kokevat. Analyysimenetelmänä on läsnäoloa käsittelevän puheen temaattinen erittely, jonka avulla yhdistin keskenään samantyyppiset teemat omiksi kategoriokseen (vrt. Tuomi & Sarajärvi 2002). Jaottelin aineiston kolmeen temaattiseen kokonaisuuteen, jotka ovat huolehtiminen, valveilla- ja varuillaanolo sekä oman tilan kaipuu. Temaattinen erittely tarvitsee kuitenkin tuekseen lähilukua ja tulkintaa (ks. Coffey & Atkinson 1996, 29–30; Sulkunen 1997, 21), jotta on mahdollista ymmärtää läsnäolon kokemuksia. Täydennänkin temaattista analyysia lähilukemalla ja tulkitsemalla haastateltavien käyttämiä metaforisia ilmaisuja.

Tulkinnaassa kiinnitän huomiota haastateltavan käyttämään kieleen, sillä kieli on se välittävä mekanismi, jonka avulla ihmisillä on mahdollisuus ymmärtää toisiaan (Berger & Luckmann 1994; Coffey & Atkinson 1996, 86; Lehtonen 1996, 39–43). Eryisesti kiinnitän huomiota metaforisiin ilmaisuihin, eli metaforien, vertauskuvien ja rinnastuksien käyttöön. Metaforalla tarkoitetaan kielikuvaa, jossa jotain asiaa tai kokemusta kuvataan toisen asian kautta ja tuomalla yhteen toisilleen alun perin vieraita merkityksiä (Lakoff & Johnson 1980, 5; Lehtonen 1996, 132). Metaforia on luonnehdittu kulttuuriseksi resurssiksi ja kokemuksen tiivistymäksi, joka auttaa ihmisiä jokapäiväisessä kanssakäymisessä ymmärtämään toisiaan (Kulmala 2003, 321–322). Vaikka

metaforia ilmaistaan kielellisesti, niillä on kuitenkin usein fyysinen ja kokemuksellinen perusta. Kokija merkityksellistää hänelle tapahtuneita asioita tietyistä kulttuurisista, fyysisistä ja ruumiillisista lähtökohdista käsin. (Lakoff & Johnson 1980, 14–21.)

Analysoin ja tulkitsen seuraavaksi läsnäolon ulottuvuuksia ja kokemuksia. Käsittelem ensin läsnäoloa huolehtimisena, sitten valveilla- ja varuillaanolona ja lopuksi läsnäolon synnyttämää kaipuuta omaan tilaan.

Läsnäolo huolehtimisena

Suuri osa läsnäolosta on huolehtivaa läsnäoloa, eli puolison hyvinvoinnista huolehtimista. Huolehtimiseen kuuluu usein aktiivinen saatavilla oleminen siltä varalta, että puoliso tarvitsee apua. Tätä tarvitaan, sillä tarkkaa avun tarvitsemisen ajankohtaa ei voida ennustaa (Twigg 2000, 97–98). Mitä huonokuntoisempi puoliso on ja mitä enemmän hoivaa hän tarvitsee, sitä jatkuvampaa läsnäoloa tarvitaan:

Että se vaatii koko ajan semmosta, ja sitten yhteen aikaan, tässä ihan viikko takaperin niin joka askeleen seurasin, että kun yhtäkkiä lähti menee jalat alta. –⁴ Yölläkin kuuntelen. Että sellaista koiranunta nukun ja kuuntelen, että kuuluko kolausta tai jotain ääntä nyt. (H2)

Joka askeleen seuraamisen voi ymmärtää yhtälailla konkreettisesti kuin metaforisestikin. Konkreettisesti kyse voi olla puolison seuraamisesta kävellessä tämän perässä. Metaforisemmin ymmärrettynä ilmaisu viittaa puolison voimien jatkuvaan tarkkailemiseen esimerkiksi katselemalla ja kuuntelemalla. Yhtäkaikki kyse on läsnäolosta, jossa hoivaaja suuntautuu ruumiillisesti kohti puolisoa. Suuntautuminen tapahtuu sekä aisteja käyttämällä että mahdollisesti myös liikkumalla puolison perässä. Läsnäolo jatkuu myös yöllä, ja haastateltava kuvaa nukkumistaan koiranuneksi. Metafora viittaa kevyeen uneen, jonka aikana

nukkuja pysy osin tietoisena ympäristöstään. Näin hän on nukkuessaan puolisonsa saatavilla ja valmis toimimaan tarpeen tullen. Tätä hoivan puolta on kutsuttu muun muassa perään katsomiseksi (Forbat 2005, 35), silmälläpidoksi, kaitsemiseksi (Kirsi 2004, 18), valvonnaksi ja tarkkailuksi (Askham ym. 2007).

Läsnäolon tarve ja intensiteetti vaihtelevat välillä tihentyen ja välillä harventuen. Huolehtiminen pitää hoivaajat puolison lähellä. Intensiivimmillään läsnäolo voi olla sitä, ettei hoivaaja pääse poistumaan puolison läheltä ja kotoa juuri lainkaan:

Se menikin sitten sillain, se oli hyvin vaikeata, minä en päässyt mihinkään. Mä en kunnolla roskia päässyt viemään, hänellä oli joku niin kun pelko taikka semmoinen. Hän ei olisi yksin jäänyt millään. Ja mä olen käynyt yli 20 vuotta tuolla vesivoimistelussa ja salivoimistelussa ja uimassa, ja minä olin kevättalven maksanut, mä en päässyt mihinkään, mä en päässyt mihinkään. Sen että kaupassa, tyttäreni vei kauppaan, kaupassa käytiin mutta ei, se elämä loppui niin kun seinään. (H1)

Intensiivinen läsnäolon tarve merkitsee suurta elämänmuutosta, kun elämänpääpiiri supistuu lähes täysin kodin seinien sisäpuolelle. Metaforinen ilmaisu *elämä loppui niin kun seinään* on näin konkreettisestikin totta. Tällöin läsnäolo merkitsee myös kehon pysähtymistä ja paikoilleen jäämistä, koska liikuntaharrastukset edellyttäisivät kotoa poistumista. Sama haastateltava toteaaakin eräässä toisessa yhteydessä, että "sitä rapistuu kyllä niin, että kun ei saa liikkua eikä saa toimia niin kun on toiminut". Kehon rapistuminen viittaa *elämän loppumisen* ruumiilliseen kokemukseen, joka seuraa kotiin jäämisen välttämättömyydestä.

Haastateltavat kertoivat monista keinoista, joilla he pyrkivät varmistamaan läsnäolon jatkuvuuden niissä tilanteissa, joissa he poistuivat kotoa

ja puolison läheisyydestä. Esimerkiksi matkapuhelin voi toimia läsnäolon välikappaleena. Yhdelle haastateltavalle matkapuhelinyhteys mahdollisti päivittäisen kaupungilla käymisen. Toinen haastateltavista puolestaan käytti puhelinta varmistamaan halvaantuneen ja siten täysin liikuntakyvyttömän puolisonsa turvallisuuden siinä tapauksessa, ettei itse pääsisikään palaamaan ajoissa kotiin:

Sitten joskus on joutunu viikonloppuna, jos on joku tämmöinen että tarvii käydä jossain äkkiä, niin mä soitan meidän lapsille, että mä vaan piipahdan, että mä soitan heti kun oon takaisin kotona, mutta jos ei soittoa ala kuuluu niin sitten alatte vähän ihmetteleen, että isä on yksistään kotona, että miksen mä soita. (H7)

Huolehtimiseen kuuluu näin myös mahdollisten tarpeiden ennakointi ja läsnäolon jatkuvuuden turvaaminen. Käytännössä ennakointi ja jatkuvuuden turvaaminen saattoivat toisinaan sisältää myös ongelmallisiksi koettuja ratkaisuja. Haastateltavat saattoivat järjestää kotoa lähtemisen esimerkiksi kehottamalla puolisoa pysymään paikoillaan tai, jos vaarana oli että puoliso poistuu asunnosta, lukitsemalla oven ulkoapäin: "sen verran mä karkaan, että mä panen oven takalukkoon" (H9). *Karkaaminen* viittaa luvatta lähtemiseen ja samalla lähtemisen ongelmallisuuteen. Oman liikkumisen vapauden toteuttaminen tapahtuu puolison liikkumavapauden kustannuksella, vaikkakin hänen oman turvallisuutensa nimissä. Puolison kulkuoikeuden rajaaminen on vastoin kulttuurista ymmärrystä kodista alueena, josta asukkailla on mahdollisuus poistua vapaasti (Askham ym. 2007, 13). Jos puoliso on muistamaton ja läsnäoloapua ei ole saatavilla, voi tämä kuitenkin olla ainoa käytettävissä olevan vaihtoehto. Pakon sanelemina ratkaisuina kerrottiin myös puolison mukaan ottamisesta esimerkiksi odotushuoneeseen lääkärin vastaanoton ajaksi (ks. myös Fried ym. 2005, 75).

Haastateltavat myös valtuuttivat jonkun toisen olemaan läsnä puolisolalle käyttämällä erilaisia kunnallisia tai yksityisiä palveluja tai pyytämällä apua omaisilta ja läheisiltään. Apua saatiin jonkin verran myös järjestöiltä. Kunnallisia vaihtoehtoja olivat lähinnä kodin ulkopuoliset hoivapalvelut, joita monet olivat käyttäneet satunnaisesti. Jos puoliso meni kodin ulkopuoliselle intervallihoidokselle mielellään, olivat haastateltavat yleensä tyytyväisiä järjestelyyn. Kotiin sen sijaan oli vaikeampi järjestää korvaavaa hoivaa. Jotkut haastateltavat olivat saaneet tähän tarkoitukseen kunnallisia palveluseleiteitä. Palveluseleiden keskeinen ongelma oli kuitenkin siinä, että niiden arvo ei riittänyt ympärivuorokautisen hoivan järjestämiseen kotona:

Muun muassa mä kysyin sitä juhannusta, että saisinko mä tänne jonkun. Kolme henkilöä olisi tarvittu, että ilta ja yö ja aamu erikseen. – – Niin olisi mennyt viisi seteliä, á 150 euroa. – – Niin mä sanoin että kiitos paljon, mä oon kotona. Jos sattuu itselle jotain niin. (H9)

Taloudellinen mahdollisuus järjestää ympärivuorokautista hoivaa kotiin merkitsi joidenkin haastateltavien kohdalla sitä, etteivät he pitäneet omaishoidon tukeen kuuluvia vapaita lainkaan. Pidemmät poissaolot olivat erityisen vaikeita niille haastateltaville, joiden puoliset eivät olleet säännöllisesti intervallihoidossa. Yön yli jatkuva poissaolo järjestettiin yhdistämällä palveluseleillä tai omalla rahalla ostettua hoivapalvelua ja sukulaisten tarjoamaa apua. Haastateltavat olivat kuitenkin keskenään erilaisessa asemassa sen suhteen, miten paljon heillä oli taloudellisia ja sosiaalisia resursseja käytettävissään korvaavan hoivan järjestämiseen.

Huolehtiminen ilmenee myös koettuna huolena ja huolestuneisuutena. Huoli pitää naisia puolison luona läsnä olevina, vaikka he fyysisesti olisivat muualla:

Mä otin maksullista apua, että pääsin käväisemään kaupassa, tukka putkella potkuttelin sillä invapyörällä. Aina sydän kylmänä että mitenköhän mä kerkiän nopeasti kaikki asiat toimittamaan. (H8)

Haastateltava ei ole jättänyt puolisoaan kotiin yksin, mutta kuitenkin matkalla kauppaan hän on huolissaan. Metafora *sydän kylmänä* viittaa huoleen, jota hän kantaa puolisostaan ja tämän hyvinvoinnista. Huoli ei hellitä, vaikka kotona on palkattu apua olemaan puolison kanssa. *Tukka putkella potkuttelemisen* viestii kiireestä, yrityksestä hoitaa asiat mahdollisimman nopeasti ja päästä pian takaisin kotiin. Vastaavasti eräs toinen (H1) haastateltava kertoi, miten ostoksilla käyminen oli eräessä vaiheessa "juosten marketin läpi menemistä". Huolestuneen hoivaajan huomio kiinnittyy kotiin ja hoivaa tarvitsevaan puolisoon. Ollakseen nopeasti takaisin puolisonsa luona hän kiirehtii kehoaan liikkumaan. Kiirehtivä keho ei ole vastaanottavainen ympäristölleen, vaan pikemminkin toimii välineenä, joka yrittää mahdollisimman nopeasti kuljettaa kauppaan ja takaisin.

Konkreettiseen huolehtimiseen verrattuna huoli on kokonaisvaltainen tieto ja tunne, joka asettuu kehoon ja jota kannetaan mukana. Haastateltavat ilmaisevat huolta ruumiillisilla metaforilla: *sydän voi olla kylmänä* ja huoli saattaa sijoittua myös *takaraivoon*:

Mulla on tuossa huone ihan sitä varten, että siellä mä ompelen. Mut en mä enää sitten, ei saa sitä semmosta inspiraatiokaan ollenkaan. Että eletään nyt tätä aikaa, ei nyt oteta niitä enää. Ei sitä pysty olemaan siellä ja tekemään niitä hommia. Tietää että se avuntarve on muualla. – – Että ei pääse irti siitä, sillonkin kun tuolla olen niin ei näistä asioista irti pääse. Mulla on koko ajan tuolla takaraivossa, että mitenköhän siellä. Ettei mitään tapahtunu. (H2)

Haastateltavalle ompeleminen on ollut tärkeää ja hänellä on kotona huone ompelemista varten. Hän ei kuitenkaan enää hakeudu sinne, koska tietää avuntarpeen olevan toisaalla. Tietämisen hän sijoittaa metaforisesti *takaraivoonsa*, jossa se seuraa mukana vaikeuttaen keskittymästä muihin asioihin. Haastateltava kuvailee, kuinka *ei pääse irti* tästä tiedosta eikä intoudu aiemmin mieleisestä toiminnasta, ompelemisesta. Inspiroituminen edellyttäisi irrottautumista välittömästä arkitodellisuudesta ja suuntautumista puolisoista pois päin ja siten poissaoloa tämän luota.

Läsnäolo valveilla- ja varuillaanolona

Kaikki läsnäolo ei kytkeydy hoivaan, vaan syntyy yhdessä asumisesta ja asunnon jakamisesta muistamattoman puolison kanssa. Tällaista läsnäoloa voi kuvata valveilla- ja varuillaanoloksi, joka on tarkkaavaisuutta suhteessa ympärillä tapahtuviin asioihin. Osin kyse on myös hoivaajan oman turvallisuuden varmistamisesta. Valveillaolo on tarkkaavaisuutta, joka ei varsinaisesti tähtää mihinkään päämäärään, vaan syntyy, koska hoivaajalle välittyy tietoa ympärillä tapahtuvista asioista jonkin aistin kautta. Usein se kytkeytyy puolison muistisairaudesta aiheuttamaan levottomuuteen ja yövalvomiseen:

Kun hänellä on semmonen tapa, että hän aina taputtelee ja kutittelee ja nyppii minua, olkoon yö tai päivä, että se oli ihan ongelma alkuun, kun en mä saanut nukutuksi, kun just kun mä olin oikein väsynyt, justiin kun mä olin painunut uneen, niin silloin tommosta kaikkea naputusta ja kutittamista ja semmosta. (H4)

Öisestä koskettelusta muodostuu ongelma, sillä se estää nukkumisen. Kun puoliso koskettelee nukkuvaa kehoa, pysyy nukkuja läsnä valveillaolon maailmassa eikä voi *painua uneen*. Yöllinen levottomuus ja sen aiheuttama valvominen tulee esiin toisissakin haastatteluissa. Yksi haastateltava kuvaa öiden olevan "sellaista peuhaa-

mista" (H1) ja toinen puolestaan sanoo, että "ne yöt on tosi rauhattomia" (H8). Nukkumisen vaikeuksiin ratkaisu voi olla omaan huoneeseen tai vuoteeseen nukkumaan siirtyminen, mutta yhdessä haastattelussa (H9) tulee myös esiin, että levottomuus kantautuu aistien välityksellä toiseen huoneeseen.

Omaan huoneeseen tai erillisiin vuoteisiin nukkumaan siirtyminen voi olla vaikea ratkaisu, sillä yhdessä nukkuminen symboloi kulttuurissamme puolisoitten välistä kumppanuutta. Siirtyminen omaan vuoteeseen tai makuuhuoneeseen voisi siis viestittää kumppanuuden heikkenemistä. Siksi se ei välttämättä ole mikään itsestään selvä ratkaisu. (Hislop & Arber 2003, 201–202.) Lyhyemmänkin kuin toiseen huoneeseen asti ulottuvan etäisyyden ottaminen voi merkitä toisen tunteiden loukkaamista:

Sammutetaan valot ja hän on niin kiinni minussa yön aina, mä en pysty tällä toisella kyljellä oikein nukkumaan, koska tässä on tämä sydämentahdistin, se painaa. – – Ihan kamalaa, jos mä käännyn vaan oikealle kyljelle niin hän loukkaantuu siitä. (H8)

Valveillaolo on puolison muistisairauteen liittyvän levottomuuden tai läheisydentarpeen synnyttämää läsnäoloa. Varuillaolo puolestaan on sellaista läsnäoloa, joka on tarpeen oman turvallisuuden varmistamiseksi:

Ja illallakin polttaa. Ja siellä on poltettu lattiankin. Mattoon. Kun se on kokolattiamatto. – – Illalla en mä voi mennä nukkumaan ennen kun hänkin lähtee. Ei jää tupakalle. (H3)

Tulipaloo pelkäävä haastateltava pysyttelee valveilla, kunnes nukkumaan meneminen on turvallista. Nukkuessaan ihminen ei ole tietoinen ympärillä tapahtuvista asioista, vaan nukkuva keho jätetään ympäristön armoille (Honkasalo & Utriainen 1992, 202). Haastateltava varmistaa oman ja puolisonsa turvallisuuden etukäteen

pysyttelemällä hereillä, kunnes puoliso menee nukkumaan. Varuillaanolo tulee esiin kahden haastateltavan kohdalla myös tilanteissa, joissa puoliso on käyttäytynyt arvaamattomasti. Jos läsnäoloon tällaisella hetkellä tulee katkos, voi hoivaajan turvallisuus vaarantua:

Mä menin lakaisemaan sitä [parveketta] niin [mies] istui siinä, niin minä olin ihan hetken siellä sitten selin tänne, toi ovi oli jäänyt rakoselleen, niin se oli pistänyt oven sisäpuolelta kiinni. Ja mennyt täältä tuonne, ei näkynyt missään, enhän mä saanut sitä tuosta auki ja kova pakkane oli. (H1)

Selin oleminen kodin sisätilaan päin tekee katkoksen tarkkaavaisuuteen: haastateltava ei ole suuntautunut kodin sisätilaan päin vaan keskittyy ajatuksiinsa, toiminnassaan ja aisteillaan parvekkeen lakaisemiseen. Näin hän ei aktiivisesti seuraa sitä, mitä sisällä tapahtuu. Tällä välin puoliso sulkee parvekkeen oven sisältäpäin, jättäen vaimon ulkopuolelle pakkaseen. Varuillaanoloon liittyy turvattomuutta ja epävarmuutta. Toisen haastateltavan puoliso saa öisin kohtauksia, jolloin hän saattaa käyttäytyä aggressiivisesti:

Sitten hän kulkee tällä rollaattorilla valtavan lujaa ja hän saattaa monta kertaa uhata, että hän tulee minua kohti. Ja silloin mä varon sitä, että hän voi vaikka huitaista siinä. Silloin mä yleensä pysyn kaukana. Ja ne on useimmiten sitten juuri yöllä. – – Että silloin, mä oon nyt todennut sen, että se on viisaampi, että yritän olla puuttumatta mihinkään. (H5)

Kohtausten aikana puoliso käyttäytyi aggressiivisesti liikkeussaan nopeasti ja uhkaavasti, muodostaen näin konkreettisen ruumiillisen uhan puolisolleen. Kohtausten aikainen läsnäolo on väistelevää, "kaukana pysymistä" puolisosta ja sitä että "yrittää olla puuttumatta". Se on myös odottamista, että puoliso rauhoittuu ja että tulee mahdolliseksi antaa hänelle rauhoittava lääke.

Läsnäolon tuottama oman tilan kaipuu

Huolehtiminen sekä valveilla- ja varuillaanolo merkitsevät usein lähekkäin olemista puolison kanssa. Läsnäolon vastapainona haastateltavat puhuvat paljon myös poissaolosta ja etäisyydestä. Näissä yhteyksissä tulee esiin läsnäolon työläys:

Saan sillain mielestäni voimia kun mä vaan lähden tästä pois, mä lähden aina, nytkin mä olin justin viikon pojan luona siellä ulkomailla. – – Että kun tulee se etäisyys. Eikä tarvitse kauhean pitkällekkään mennä, kun vaan lähtee näistä ympyröistä pois ja on viikon jossain, niin sitä tuntuu, että on taas niin kun ladattu. (H7)

Haastateltava kuvaa sitä, miten hän saa voimia pois lähtemisestä ja etäisyydestä. Maantieteellisesti etäisyyden ei tarvitse olla suuri, vaan olen-naista on se, että poistuu näistä ympyröistä. Samantyyppistä ympyrä-metaforaan pohjautuvaa ilmaisua käytti toinenkin haastateltava todettaessaan, että "mun täytyis päästä vähän irrottautuun tästä ringistä" (H2). Ympyrä-metafora viittaa toistuvuuteen ja sitä kautta rutiineihin. Moni haastateltava kertoo arkensa olevan tarkasti aikataulutettua ja täyttyvän erilaisista tehtävistä, kuten peseytymisessä, pukeutumisessa, ylösnousemisessa, kävelemisessä ja ruoan laittamisessa, syömisessä auttamisesta sekä kaupassa käymisestä, asioiden hoitamisesta ja kodin hoitamisesta. Näiden tehtävien aikatauluttaminen ja rutiinin luominen on keino hallita tekemisen täyteistä arkea (Albert 1990, 26–30; Tedre 1999, 45–47; Jokinen 2005, 27–32). Toisaalta juuri hoivan arjessa rutiinin ylläpitäminen voi olla vaativaa, sillä elämäntilanteelle on tyypillistä nopeat muutokset ja paikoitellen kaoottisetkin kriisitilanteet.

Koska hoiva sitoo ja on raskasta, siitä on pois-tuttava saamaan voimia ja latautumaan. Latautuminen viittaa akkuun, jonka energia kuluu käytettäessä. Sama tuli ilmi muidenkin kohdalla,

kun he kuvasivat muun muassa matkailun, sukuloinnin tai harrastuksen parissa vietettyä aikaa *virkeäväksi ja voimia antavaksi*. Yksi haastateltavista käytti soittoharrastuksestaan nimitystä *lohtupaikka*. Voidaan ajatella, että hoivaa antaville syntyy *etäisyydessä ja irrottautumisessa* oma tila, joka on vastapainoa toisesta huolehtimiselle (vrt. Granfelt 1998, 105). Erityisen tärkeää oman tilan onkin sanottu olevan naisille, jotka yleensä huolehtivat kodista ja siellä asuvien tarpeista (Hunt 1989, 71; Madigan & Munro 1999, 68).

Paitsi hoiva myös puolison sairaus voi olla yhteydessä siihen, miksi naiset kaipaavat pois-pääsyä ja omaa tilaa. Eeva Jokinen (1996, 31–37) kirjoittaa kotona pieniä lapsia hoitavien äitien väsymyksestä ja yksinäisyydestä, joka ei ole vain "juttuseuran" kaipuuta, vaan syvempää yksinäisyyttä. Tähän yksinäisyyteen sisältyy kokemus vailla toista aikuista ja hänen huolenpitoaan olemisesta. Puolisoaan hoivaavien naisten kohdalla saattaa olla kyse samantyyppisestä yksinäisyydestä. Jos puolisoalla on ollut aivoinfarkti tai hänellä on jokin muistamattomuutta aiheuttava sairaus, hän usein myös muuttuu puolisona ja päivittäisenä keskustelukumppanina. Yhdessäolo painottuu pakostakin huolehtimiseen. Lisäksi puolison sairastumiseen liittyy surutyötä ja luopumista. Yksi haastateltavista viittasikin tähän suuntaan sanoessaan:

Tietenkin se on aviopuoliso mutta se muuttuu, mä en osaa sitä oikein selittää. Mutta se tavallaan irtoaa semmonen todellinen ihminen. (H8)

Yhteisen kodin jakaminen puolison kanssa sisältää aina jonkinasteista läsnäoloa puolisololle, mutta silloin kun toinen tarvitsee hoivaa, muuttuu läsnäolo ajoittain hyvinkin intensiiviseksi. Kun läsnäolo perustuu hoivan tarpeeseen, ei toisen läheisyydestä voi poistua samalla tavalla kuin terveen puolison läheisyydestä. Etäällä ja omassa tilassa ollessa ei ole tarvetta olla läsnä toiselle,

ja syntyy mahdollisuus olla läsnä itselleen. Monille haastateltavista tällainen mahdollisuus avautuu muuan muassa musiikin kuuntelemisessa, lenkkeilyssä, kaupungilla kävelemisessä, lukemisessa ja päiväkirjan kirjoittamisessa:

T⁵: Miten sitten se henkinen jaksaminen, kun joutuu paljon auttamaan ja toista ajattelemaan?

H: No kyllä mä tuota, mä luen paljon, mä kirjoitan päiväkirjaa. – –

T: Onko se päiväkirja tärkeä?

H: On. Se on ihan tärkeä. Sitten mulla on yksi semmonen tuttava, me oltiin yhdessä kuntoutuksessa, siitä on monta vuotta. Ja me yhä kirjoitetaan. – – Mies sanoo aina, että hän ihmettelee, että mitä niillä aina piisaa niin paljon kirjoittamistakin. Se on melkein kun päiväkirjan kertomista. (H6)

Haastateltava nimeää henkisen jaksamisen kannalta tärkeäksi lukemisen sekä päiväkirjan ja kirjeiden kirjoittamisen. Päiväkirjoja onkin toisinaan nimitetty naisten ja äitien omiksi huoneiksi (Jokinen 1996, 140). Jokinen tulkitsee äitien rakentavan päiväkirjoissa "kuvittelun intersubjektiveen tilaan", jossa voidaan pitää huolta itsestä silloin, kun läsnä ei ole ketään toista huolenpitäjää. Raskaiden kokemusten kirjoittaminen auttaa jaksamaan. (Jokinen 1996, 40–41, 142, 175.) Haastateltavan kuvauksessa kirjeiden kirjoittaminen vertautuu päiväkirjan kirjoittamiseen. Erona päiväkirjan kirjoittamiseen on se, että kirjeenvaihdossa avautuu kahden todellisen ihmisen välinen suhde, jossa hoivaaja voi saada osakseen huolenpitoa.

Jos kotoa on vaikea päästä lähtemään, voi päiväkirjan kirjoittamisessa ja kirjeenvaihdossa syntyvä oma tila olla erityisen tärkeää. Hoivaaja voi olla fyysisesti kotona samalla, kun hän suuntautuu ajatuksissaan jonnekin muualle. Seuraava haastateltava löytää oman tilan sekä kodin sisältä että kodin ulkopuolelta:

Olen kiinnostunut kuvataiteesta ja käyn näytelyissä ja näin, että se tuntuu että se auttaa. Tai sitten juuri että lukee jotain tiettyä, jos löytää jonkun semmosen kirjan, niin mä oikein odotan, että menisi toi mies jo nukkumaan, niin mä saisin. – – Että sitä oppii sitten ehkä käyttämään sen hetken, jos on rauhallista, semmoseen joka hetkeksi virkistää, taikka vie ajatukset. Enhän mä tietysti koko aikaa sitä ajattele, että toi mies on tossa nyt sairas, että sitä mennään hetkestä toiseen. (H5)

Haastateltava kuvailee lukemista jonain, joka hetkeksi virkistää ja vie ajatukset siitä, että puoliso on sairas. Tämän voi tulkita olevan eräänlaista läsnäolosta vetäytymistä, poissaoloa. Lukemista voi harrastaa kotona. Kuitenkin haastateltava myös viittaa siihen, että lukeminen onnistuu paremmin puolison nukkuessa ja ”jos on rauhallista”. Silloin ei tarvitse huomioida puolisoa eikä tarvitse olla tälle aktiivisesti läsnä.

Läsnäolon huomioimisen haasteet sosiaalipoliitikalle

Kysyin, millaisia ulottuvuuksia läsnäololla on omaishoivan arjessa ja miten hoivaa antavat puoliset läsnäolon kokevat. Läsnäolo hahmotuu tämän tutkimuksen perusteella monisyisenä ilmiönä ja kokemuksena, joka ilmenee konkreettisen yhdessäolon ja lähellä olon lisäksi mielen, toiminnan ja aistien tasolla tapahtuvana suuntautumisenä kohti puolisoa. Analysoimalla puolisoaan kotona hoivaavien naisten haastatteluja tunnistin läsnäolon keskeisimmiksi ulottuvuuksiksi huolehtimisen ja valveilla- ja varuillaanolon sekä jatkuvan läsnäolon tarpeen tuottaman oman tilan kaipuun.

Läsnäolo huolehtimisena kiinnittyy hoivaan. Huolehtiva läsnäolo sisältää monenlaista käytännöllistä toimintaa vierellä ja perässä kävelemisestä intervallihoidon järjestämiseen. Siihen liittyy myös huolta puolisoista. Huolen kautta läsnäolo puolison luona jatkuu silloinkin, kun

omaishoivaaja on fyysisesti poissa. Valveilla- ja varuillaanolo puolestaan syntyy yhteisen asunnon jakamisesta hoivaa tarvitsevan puolison kanssa. Puolison sairautteen liittyy toisinaan leivottomuutta, joka ilmenee erityisesti yöaikaan. Valveilla- ja varuillaanoloissa läsnäolo merkitsee tarkkaavaisuutta suhteessa ympäristöön ja siinä tapahtuviin asioihin, mikä hetkittäin on tarpeen oman turvallisuuden varmistamiseksi. Tämä läsnäolon ulottuvuus korostui niiden haastateltavien kohdalla, joiden puolisoilla oli muistisairaus.

Huolehtiminen sekä valveilla ja varuillaan olemisen ovat intensiivisimmillään hyvin kokonaisvaltaista läsnäoloa, jossa ollaan ajoittain ruumiillisesti ja varsinkin konkreettisesti kiinni puolisoissa. Tällöin jää vähän mahdollisuuksia keskittyä omien tarpeidensa kuuntelemiseen ja itselle mieluisaan toimintaan. Siten intensiivinen läsnäolo tuottaa tarpeen etäisyyteen ja omaan tilaan, jossa voi olla läsnä itselleen. Tämän saavuttaminen edellyttää ainakin jonkinasteista poissaoloa puolison luota.

Läsnäolo on hoivan ydintä. Konkreettisten tehtävien suorittamisen ohella hoivaan kuuluu toisen tarpeiden huomioiminen. Juuri siksi, että läsnäolo on niin olennainen osa hoivaa, voi se muuntua puolisoaan hoivaavien arjessa kiinni olemiseksi. Intensiivisimmillään läsnäolo on puolisoissa kiinni olemista ajatusten, tunteiden, aistien ja kehojen läheisyyden kautta. Muihin asioihin on vaikea keskittyä ja kodin ulkopuolella liikkuminen tapahtuu kiireessä. Kuitenkin esimerkiksi lähiympäristössä liikkumisella on tärkeä merkitys ihmisen hyvinvoinnille silloinkin, kun kyse on tavanomaisesta asioiden hoidosta (Kellaher ym. 2004, 75–76). Ympäristöstä nauttiminen edellyttää läsnäoloa eletyssä hetkessä, sitä että havainnoi ympäristöään erilaisin aistein. Tähän puolisoaan hoivaavilla ei aina ole mahdollisuutta, sillä he ovat huolensa kautta läsnä puolisonsa luona. Keho toimii välineenä, joka kuljettaa heidät mahdollisimman nopeasti kotiin takaisin. Kiinni olemisen voi siis viitata myös

siihen, että ollaan aistien ja havaintojen tasolla suljettu ympäriöivältä maailmalta.

Ammatikseen hoivaava voi säädellä läsnäolon intensiivisyyttä, sillä hän ei vietä koko aikaansa työpaikalla (Utriainen 1999, 74). Hoivaa tarvitsevan läheisen ihmisen kanssa yhteisen kodin jakavalla hoivaajalla ei ole vastaavaa mahdollisuutta säädellä läsnäoloa. Kotona ollaan konkreettisesti *kiinni*, jos sieltä ei pääse poistumaan. Läsnäolon intensiivisyyttä lisää muistisairauksiin toisinaan liittyvä ahdistuneisuus, levottomuus ja aggressiivisuus, joiden takia hoivaa antavan puolison on oltava varuillaan myös oman turvallisuutensa varmistamiseksi.

Läsnäolon kokemusten tarkastelu osoittaa, että vaikka läsnäolon tarve ja tihentyminen syntyvät hoivasta, niin läsnäolo ei kuitenkaan yksinomaan liity hoivaan vaan myös yhdessä asumiseen ja kotona olemiseen. Yhdessä asuminen ja puolisoina eläminen sisältää aina monenlaisia neuvotteluja yksityisyydestä sekä yhteisestä ja omasta tilasta (Madigan & Munro 1999). Kyse on samalla sen sääntelystä, missä määrin puoliset ovat läsnä toisilleen ja missä määrin itselleen. Kun toinen puolisoista alkaa tarvita runsaasti hoivaa päivittäisessä elämässä, muuttuvat myös tämän sääntelyn perusteet. Puolisoiden mahdollisuus yksityisyyteen voi asettua kyseenalaiseksi tilanteessa, jossa toisen terveydentila on heikko ja tarvitaan hoivaa. Jatkuva yhdessäolo saattaa merkitä myös hoivaa tarvitsevalle yksityisyyden kaventumista, sillä esimerkiksi heikentyneestä liikuntakyvystä ja hoivaajan suojelunhalusta johtuen heillä voi olla vähän mahdollisuuksia yksityisyyteen. Olisikin tärkeä tutkia myös hoivaa tarvitsevien kokemuksia (ks. Zechner 2010, 22).

Tämän tutkimuksen omaishoivatilanteet olivat melko vaativia, mikä todennäköisesti korostaa läsnäolon kielteisiä puolia. Haastatteluissa vähemmälle jää puhe parisuhteen iloista ja mukavasta yhdessäolosta, mikä epäilemättä myös on osa pariskuntien elämää. Läsnäolo voikin

näyttää erilaiselta ilmiöltä sellaisten hoivaajien arjessa, jotka antavat vähemmän sitovaa hoivaa puolisoilleen (vrt. Mikkola 2009, 96, 192).

Vaikka läsnäolo usein kiinnittyy toisen hyvinvoinnista huolehtimiseen, voi siihen sisältyä myös tarkkailua ja kontrollointia. Tässä tutkimuksessa tuleekin esiin joitain hoivaa tarvitsevan vapautta rajoittavia seikkoja, kuten puolison lukitseminen asuntoon hoivaajan poistuessa kotoa. Tällaiset ratkaisut saatetaan kokea ristiriitaisina, sillä niissä rajoitetaan puolison elämää pakkokeinoin. Ne voivat myös tuottaa erimielisyyksiä puolisoiden arkeen. Kuitenkin, jos käytettävissä ei ole hoivapalvelua tai muuta apua, voivat pakkokeinot olla ainoa käytettävissä oleva keino kotoa poistumiseen. Ristiriidat sekä pakon edessä tapahtuva läsnä oleminen saattavat altistaa uupumiselle ja muille epätoivoituille seikoille, kuten kaltoinkohtelulle ja pahoinpitelylle (ks. Ylinen & Rissanen 2005, 63). Tässä tutkimuksessa ei kuitenkaan ilmennyt kaltoinkohtelua.

Vanhushoivapolitiikan linjanvedoissa kotona asumiseen liitetään usein omaehtoisuuden, autonomian ja itsenäisyyden merkityksiä (STM 2008; Viikko 2010, 213). Läsnäolon kokemusten tarkastelu tuo kuitenkin esiin, että yksilöllisyyden ja omaehtoisuuden ihanteiden toteutuminen sisältää monivaihteisia ristiriitoja silloin, kun kotona asuu kaksi vanhaa ihmistä. Vanhushoivapolitiikan haasteena on tunnistaa vanha ihminen myös omaishoivaajana, ei vain palvelujen ja avun tarvitsijana sekä huomioida nykyistä paremmin kotona vanheneminen omaishoivan näkökulmasta (ks. myös Tedre 2004, 49). Näin omaehtoisen ja mielekkään kotona elämisen tavoite (STM 2008, 21) ulottuisi koskemaan myös ikääntyviä omaishoivaajia.

Läsnäolo, vaikka sijoittuukin yksityiselle alueelle kotiin ja puolisoiden väliseen suhteeseen, on ilmiö johon sosiaalipolitiikalla voidaan vaikuttaa. Sosiaalipolitiikka yhteiskunnallisina käytäntöinä osallistuu ruumiillisten toimijoiden arjen ehto-

jen muotoilemiseen ja vastuun jakamiseen hoi- vasta (Williams 2001; Julkunen 2004; Jokinen 2005, 156). Tämän tutkimuksen näkökulmasta erityisen keskeisiä omaishoivan tukemisen kei- noja ovat palvelut, joilla voidaan aikaansaada katkos jatkuvaan läsnäoloon. Tällainen sosiaali- poliittinen etuus on intervallihoito, jonka merki- tys omaishoivaajan jaksamisen kannalta on suuri (Strang & Haughey 1999). Lähes kaikki haasta- teltavat saivat tai ainakin heille oli jossain vai- heessa tarjottu ainakin satunnaisesti lyhyempää ja pidempää intervallihoitojaksoa.

Omaishoivan arjesta käsin ongelmallisena näyttäytyy kuitenkin se, että intervallihoito jär- jestetään pääasiassa kodin ulkopuolella. Tällöin ne hoivaajat, joiden puoliso ei ole halukas läh- temään kotoa, eivät voi käyttää tätä palvelua. Haasteena on kehittää sellaisia läsnäolopalve- luja, jotka huomioisivat sekä hoivaa tarvitsevan että hoivaa antavan osapuolen tarpeet ja toi- veet (ks. myös Mikkola 2009, 197). Hoivaaja voi levätä vain jos hän kokee, että puoliso voi hy- vin. Jos tätä kokemusta ei hänelle synny, on hän edelleen *kiinni* ja läsnäolo jatkuu. Pelkkä vapaa- aika hoivaamisesta ei itsessään takaa lepoa ja virkistystä (ks. myös Saarenheimo 2005b, 145). Lepo edellyttää huolesta irtautumista.

Arjen sujumisen kannalta keskeisiä olisivat ko- тона tai muussa hoivan tarvitsijalle tutussa paikassa toteutettavat, luotettavat hoivapalve- lut, joiden avulla turvata läsnäolon jatkuvuus omaishoivaajan poissaolon ajaksi. Niiden ongel- mana on kuitenkin kalleus. Ne hoivaajat, joilla on runsaasti sosiaalisia ja taloudellisia resursseja käytettävissään, voivat helpommin järjestää kor- vaavaa hoivaa siksi, että he voivat pyytää jotaku- ta läheistään läsnäoloavuksi tai ostaa palveluja markkinoilta. Heikoimmassa asemassa ovat ne, joilla ei ole läheisiä läsnäoloavuksi eikä myös- kään taloudellisia resursseja palvelujen ostami- seen. Läsnäolo ja sen intensiivisyys ovat siten myös sosioekonomiseen asemaan kiinnittyvä ilmiö, jota hoivan ja sen tarpeen ohella muovaav-

vat myös yhteiskunnalliset asemat ja valtasuh- teet sekä sosiaalipoliittiset käytännöt.

Läsnäoloa voi ajatella resurssina, jota yksilöillä ja yhteiskunnassa on vanhusten hoivan suhteen: moni vanha ihminen haluaa asua puolisonsa kanssa ja antaa tälle hoivaa. Yhteisen kodin ja- kaminen, hoivan antaminen ja siihen kuuluva läsnäolo voivat olla hyvinvoinnin lähde puolisoil- le, jotka isostakin hoivan tarpeesta huolimatta haluavat elää yhdessä. Samalla hoiva kuitenkin edellyttää resursseja ja aikaa, ilman niitä hoivaa- minen muodostuu liian raskaaksi hoivaajalle (ks. myös Tronto 1993, 110; Williams 2001, 487). Sosiaali- ja hoivapolitiikan tehtävänä on varmis- taa se, että yhdessä asumisessa ja hoivassa pai- nottuisivat läsnäolon myönteiset puolet.

Viitteet

¹ Käytän lainausmerkkejä silloin, kun kyseessä on suora lainaus haastattelusta. Lainausmerkkien ohella käytän myös *kursiivia* ilmaisemaan metafori- sia ilmaisuja, jota tutkimuksessa analysoin.

² Nämä Suomen Akatemian rahoittamat ja Anneli Anttosen johtamat hankkeet ovat 'Hoivaympyrän neliöinti. Vanhushoivan uusia ratkaisumalleja suoma- laisissa ja italialaisissa perheissä' (211195) sekä 'Sosiaalinen pääoma, luottamus ja hoiva – Miten informaali ja formaali hoivapääoma syntyvät ja jakautuvat hyvinvointiyhteiskunnissa?' (207359). Haastattelut tehtiin syksyn 2005 aikana. Haastatel- tavien nimet ja muita tunnistetietoja on muutettu niin, etteivät haastateltavat ole aineistokatkelmista tunnistettavissa.

³ Tämän tutkimuksen tekemisen mahdollistivat Suomen Akatemian rahoittama ja Anneli Anttosen johtama 'Vanhuus, hoiva ja kuluttajuus' -tutkimus- hanke (127492) sekä pohjoismainen verkostohan- ke 'Nordic Centre of Excellence: Reassessing the Nordic Welfare Model REASSESS' (21315). Läm- min kiitos Anneli Anttoselle tutkimuksen mahdol- listamisesta ja ohjaamisesta sekä paneutumisesta käsikirjoitukseen sen eri vaiheissa. Kiitos käsikirjoi- tuksen kommentoinnista myös referoille ja Januk- sen toimitukselle sekä Ritva Nätkinille, Jukka Syvä-

terälle ja Minna Zechnerille.

⁴ Merkitseen kahdella ajatusviivalla (– –) kohtia, joista olen poistanut analyysin ja tulkinnan osalta epäolennaista puhetta. Lisäksi haastatteluotteita on muokattu yleiskielisiksi ja niistä on poistettu täytesanoja.

⁵T=haastattelija ja H=haastateltava.

Kirjallisuus

Albert, Steven M. (1990) *The Dependent Elderly, Home Health Care, and the Strategies of Household Adaptation*. Teoksessa Jaber F. Gubrium & Andrea Sankar (toim.) *The Home Care Experience*. *Ethnography and Policy*. Newbury Park: Sage, 19–36.

Anttonen, Anneli (2009) *Hoivan yhteiskunnallistuminen ja politisoituminen*. Teoksessa Anneli Anttonen, Heli Valokivi & Minna Zechner (toim.) *Hoiva – tutkimus, politiikka ja arki*. Tampere: Vastapaino, 54–98.

Anttonen, Anneli & Sipilä, Jorma (2000) *Suomalaista sosiaalipolitiikkaa*. Tampere: Vastapaino.

Anttonen, Anneli & Zechner, Minna (2009) *Tutkimuksen lähestymistapoja hoivaan*. Teoksessa Anneli Anttonen, Heli Valokivi & Minna Zechner (toim.) *Hoiva – tutkimus, politiikka ja arki*. Tampere: Vastapaino, 16–53.

Arber, Sara & Venn, Susan (2010) *Caregiving at Night: Understanding the Impact on Carers*. *Journal of Aging Studies* 25 (2), 155–165.

Askham, Janet & Briggs, Kate & Norman, Ian & Redfern, Sally (2007) *Care at Home for People with Dementia: As in a Total Institution? Ageing & Society* 27 (1), 3–24.

Berger, Peter L. & Luckmann, Thomas (1994) *Tiedonsosiologinen tutkimus*. Helsinki: Gaudeamus.

Coffey, Amanda & Atkinson, Paul (1996) *Making Sense of Qualitative Data. Complementary Research Strategies*. Thousand Oaks: Sage.

Finch, Janet & Groves, Dulcie (toim.) (1983) *A Labour of Love. Women, Work and Caring*. London:

Routledge & Kegan Paul.

Forbat, Liz (2005) *Talking about Care. Two Sides to the Story*. Bristol: Policy Press.

Fried, Suvi & Pietilä, Minna & Saarenheimo, Marja (2005) *Hoivan paikallisuus*. Teoksessa Marja Saarenheimo & Minna Pietilä (toim.) *Kaksin kotona. Iäkkäiden omaishoitoperheiden arjen ulottuvuuksia*. Geriatrisen kuntoutuksen tutkimus- ja kehittämishanke. Tutkimusraportti 6. Helsinki: Vanhustyön keskusliitto, 64–82.

Gothóni, Raili (1991) *Omaisiet – loppuunpalaneita ihmisiä vai käyttämätön voimavara*. Kehittämisosaston julkaisuja 1991:4. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.

Graham, Hilary (1983) *Caring: A Labour of Love*. Teoksessa Janet Finch & Dulcie Groves (toim.) *A Labour of Love: Women, Work and Caring*. London: Routledge & Kegan Paul, 13–30.

Granfelt, Riitta (1998) *Kertomuksia naisten kodittomuudesta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Heiskanen, Leena & Tedre, Silva (2008) *Ajatustsia asunnosta ja asumisesta*. *Gerontologia* 22 (2), 100–103.

Hislop, Jenny & Arber, Sara (2003) *Sleep as a Social Act: A Window on Gender Roles and Relationships*. Teoksessa Sara Arber, Kate Davidson & Jay Ginn (toim.) *Gender and Ageing: Changing Roles and Relationships*. Maidenhead: Open University Press, 186–205.

Honkasalo, Marja-Liisa & Utriainen, Terhi (1992) *Kuolemalla kuolemista vastaan. Abjekti ja kuoleman metaforat naisten itsemurhaviesteissä*. *Psykologia* 27 (3), 196–207.

Hunt, Pauline (1989) *Gender and the Construction of Home Life*. Teoksessa Graham Allan & Graham Crow (toim.) *Home and Family, Creating the Domestic Sphere*. Basingstoke: Macmillan, 66–81.

Hyvärinen, Matti & Löyttyniemi, Varpu (2005) *Kerronnallinen haastattelu*. Teoksessa Johanna Ruusuvoori & Liisa Tiittula (toim.) *Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus*. Tampere: Vastapaino, 189–222.

- Hännikäinen, Irmeli (1998) *Vaimot sotainvalidien rinnalla. Elämäntehtävänä selviytyminen*. Helsinki: Gaudeamus.
- Jokinen, Eeva (1996) *Väsänyt äiti. Äitiyden omaelämäkerrallisia esityksiä*. Helsinki: Gaudeamus.
- Jokinen, Eeva (2005) *Aikuisten arki*. Helsinki: Gaudeamus.
- Jokinen, Eeva & Kaskisaari, Marja & Husso, Marita (toim.) (2004) *Ruumis töihin! Käsite ja käytäntö*. Tampere: Vastapaino.
- Julkunen, Raija (2004) *Sosiaalipoliitikan ruumis*. Teoksessa Eeva Jokinen, Marja Kaskisaari & Marita Husso (toim.) *Ruumis töihin! Käsite ja käytäntö*. Tampere: Vastapaino, 17–40.
- Kalliomaa-Puha, Laura (2007) *Vanhoille ja sairaille sopivaa? Omaishoitosopimus hoivan instrumenttina*. Helsinki: Kelan tutkimusosasto.
- Kellaher, Leonie & Peace, Sheila M. & Holland, Caroline (2004) *Environment, Identity and Old Age: Quality of Life or a Life of Quality?* Teoksessa Alan Walker & Catherine Hagan Hennessy (toim.) *Growing Older: Quality of Life in Old Age*. Maidenhead: Open University Press, 60–80.
- Kirsi, Tapio (2004) *Rakasta, kärsi ja kirjoita*. Tutkimus dementoitetunna puolisoaan hoitaneiden naisten ja miesten hoitokokemuksista. *Acta Universitatis Tamperensis* 1051. Tampere: Tampere University Press.
- Kulmala, Anna (2003) *Ulkopuolisuuden paikat*. Metaforat kokemusten kerronnan välineinä omaelämäkerrallisissa kirjoituksissa. *Janus* 11 (4), 319–333.
- Laki omaishoidon tuesta 937/2005.
- Lakoff, George & Johnson, Mark (1980) *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lehtonen, Mikko (1996) *Merkitysten maailma*. Kulttuurisen tekstintutkimuksen lähtökohtia. Tampere: Vastapaino.
- Madigan, Ruth & Munro, Moira (1999) "The More We Are Together". *Domestic Space, Gender and Privacy*. Teoksessa Tony Chapman & Jenny Hockey (toim.) *Ideal Homes? Social Change and Domestic Life*. London: Routledge, 61–72.
- Mikkola, Tuula (2009) *Sinusta kiinni – Tutkimus puolisohoivan arjen toimijuuksista*. Helsinki: Diakonia-ammattiakorkeakoulu.
- Milligan, Christine (2009) *There's No Place Like Home: Place and Care in an Ageing Society*. Farnham: Ashgate.
- Noddings, Nel (2003) *Caring. A Feminine Approach to Ethics and Moral Education*. Second Edition, with a new preface. Berkeley: University of California Press.
- Nykysuomen sanakirja (2002) *Toinen osa J-K*. Päätoimittaja: Matti Sadeniemi. Porvoo: WSOY.
- Saarenheimo, Marja (2005a) *Omaishoidon alkulähteillä: perhe ja koti hoivan kehyksinä*. Teoksessa Marja Saarenheimo & Minna Pietilä (toim.) *Kaksin kotona. läkkäiden omaishoitoperheiden arjen ulottuvuuksia*. Geriatrisen kuntoutuksen tutkimus- ja kehittämishanke. Tutkimusraportti 6. Helsinki: Vanhustyön keskusliitto, 25–52.
- Saarenheimo, Marja (2005b) *Vanhusten omaishoidon tutkimus*. *Gerontologia* 19 (3), 143–147.
- Saarenheimo, Marja & Pietilä, Minna (2003) *läkkäät omaishoitajat – omaisia vai hoitajia?* *Gerontologia* 17 (3), 139–148.
- Sevenhuijsen, Selma (1998) *Citizenship and the Ethics of Care: Feminist Considerations on Justice, Morality and Politics*. London: Routledge.
- Sipilä, Jorma (2003) *Hoivan organisointi: vaivaistalosta markkinatavaraksi*. *Janus* 11 (1), 23–37.
- Stakes (2007) *Ikääntyneiden sosiaali- ja terveyspalvelut 2005*. SVT Sosiaaliturva. Helsinki: Stakes.
- STM (2008) *Ikäihmisten palvelujen laatusuositus*. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2008:3. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö ja Kuntaliitto.
- STM (2010) *Laitoshoido*. [online]. <URL: http://www.stm.fi/sosiaali_ja_terveyspalvelut/sosiaalipalvelut/laitoshoido>. Luettu 12.4.2010.
- Strang, Vicki & Haughey, Margaret (1999) *Respite – A Coping Strategy for Family Caregivers*. *Wes-*

- tern *Journal of Nursing Research* 21 (4), 450–471.
- Sulkunen, Pekka (1997) Todellisuuden ymmärrettävyys ja diskurssianalyysin rajat. Teoksessa Pekka Sulkunen & Jukka Törrönen (toim.) *Semioottisen sosiologian näkökulmia. Sosiaalisen todellisuuden rakentuminen ja ymmärrettävyys*. Helsinki: Gaudeamus, 13–53.
- Tarlow, Barbara (1996) *Caring: A Negotiated Process That Varies*. Teoksessa Suzanne Gordon, Patricia Benner & Nel Noddings (toim.) *Caregiving. Readings in Knowledge, Practices, Ethics, and Politics*. Philadelphia: University of Philadelphia Press, 56–82.
- Tedre, Silva (1999) Hoivan sanattomat sopimukset: tutkimus vanhusten kotipalvelun työntekijöiden työstä. Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja Nro 40. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Tedre, Silva (2001) Hoiva ja ruumiillisuus. *Janus* 9 (3), 178–188.
- Tedre, Silva (2004) Tukisukkahousut sosiaalipoliittikkaan! Inhomaterialistinen hoivatutkimusote. Teoksessa Eeva Jokinen, Marja Kaskisaari & Marita Husso (toim.) *Ruumis töihin! Käsite ja käytäntö*. Tampere: Vastapaino, 41–64.
- Tronto, Joan (1993) *Moral Boundaries: A Political Argument for an Ethic of Care*. New York: Routledge.
- Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli (2002) *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Helsinki: Tammi.
- Twigg, Julia (2000) *Bathing. The Body and Community Care*. London: Routledge.
- Twigg, Julia & Atkin, Karl (1994) *Carers Perceived. Policy and Practice in Informal Care*. Buckingham: Open University Press.
- Utriainen, Terhi (1999) *Läsnä, riisuttu, puhdas. Uskontoantropologinen tutkimus naisista kuolevan vierellä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Vilkko, Anni (2000) Riittävästi koti. *Janus* 8 (3), 212–230.
- Vilkko, Anni (2010) *Koti vanhetessa*. Teoksessa Anni Vilkko, Asko Suikkanen & Johanna Järvinen-Tassopoulos (toim.) *Kotia paikantamassa*. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus, 213–236.
- Wiles, Janine (2005) *Home as a New Site of Care Provision and Consumption*. Teoksessa Gavin J. Andrews & David R. Phillips (toim.) *Ageing and Place. Perspectives, Policy and Practice*. London: Routledge, 79–97.
- Williams, Fiona (2001) *In and beyond New Labour: Towards a New Political Ethics of Care*. *Critical Social Policy* 21 (4), 467–493.
- Ylinen, Satu & Rissanen, Sari (2005) *Sosiaalityö ja kaltoinkohdeltu vanhus*. *Gerontologia* 19 (2), 57–64.
- Zechner, Minna (2010) *Informaali hoiva sosiaalipoliittisessa kontekstissa*. Acta Universitatis Tampereensis 1543. Tampere: Tampere University Press.